

ÁRPÁS KÁROLY

A fohászokodó

BAKA ISTVÁN: NOVEMBER ANGYALÁHOZ

A kritikus bizonytalansága

A recenzens helyzete nehéz. Egyszerre kell szembesülnie egyrészt a műalkotással és azok kompozíciójával: a kötettel, másrészt azokkal az információkkal, amelyek irodalomtörténeti tényekké kövülnek majd.

Baka István új kötete önmagában is jelentős, hiszen a kötetben megjelent tizen-nyolc alkotásból egy 1993-as, kettő (az is egy vers része) 1995-ös, s a többi annyira új és egységes, ahogyan eddig egyetlen kötetében sem: mind a megelőző 1994-es esztendő termése. Hétszázharminchat sor – mérhető-e terjedelemlre az esztétikai élmény?

A költő siet – a betakarítás évszámai imponálóan sorakoznak: *Égtájak célkeresztjén* (válogatott és új versek) 1990., *Beavatások* (próza) 1991., *Farkasok órája* (versek) 1992., *Sztyepan Pehotnij testamentuma* (versek) 1994. A költő siet? Erről szó sincs – a közölt versek olyan műalkotások, amelyek a gondosság tekintetében minden poétikai követelménynek megfelelnek, miközben őrzik Baka István-i jellegzetességeiket.

Baka István – talán Pilinszky Jánoshoz hasonlóan – hosszú ideig hallgató költő volt. A hallgatás érlelte az utóbbi öt év látványos fölfutásának verseit, mégsem lenne helyes a hallgatás, az elhallgatás dimenzióiból ítélni meg ezeket a költeményeket. Már csak azért sem tartanám szerencsésnek, mert a befogadó nem ismerheti a műfordító Baka teljesítményét – csak az kaphat pontos képet az életműről, aki erre is figyelmet fordít. A könyvkiadás adósunk máig egy könyvvel: Baka István összegyűjtött műfordításainak közreadásával.

A kapcsolat a szerzővel – sokszor megnehezíti a kritikus dolgát. Az elfogultság azért okoz gondot, mert nem lehet, vagy legalábbis nehéz a személyiség vonzásától eltávolodni (s ha másik végletbe sodródok?), s vajon lehet-e objektív általában a recenzens? Pedig mind a Baka-életmű, mind a jelen kötet megérdemli, hogy – élményeinktől akár elvonatkoztatva is – a potenciális befogadók körét tágítandó: az igazságra törekedjünk! Mi az igazság? A lassan kétezere éves kérdésre nem tudunk megnyugtató választ – helyettünk szól a mű, mely a befogadóval eggyé válva lehet csak az egyetlen helyes válasz, ha... „Ha, akkor az véletlen.” (Esterházy Péter)

A kompozíció példája

A szerző hat ciklust formált az 1993-as, 1994-es és az 1995-ös verseiből. A recenzió terjedelmét meghaladná, ha a cikluskompozíció történetét fölvázolnánk – az azonban tény, hogy ennyire egyértelmű, világos és követhető szerkesztéssel eddig egyetlen Baka-kötetben sem találkozhattunk.

A hat ciklus eltérő mennyiségű és terjedelmű költeményt tartalmaz: az első hármat (72 sor), a második szintén hármat (58 sor), a harmadik hatot (118 sor), a negyedik ismét hármat (144 sor), az ötödik is hármat (138 sor) és a hatodik megint hatot (206 sor). A költő a csoportok belső rendjének a kialakításában is következetes: minden

esetben az első alkotás a cikluscímadó vers. Érdeemes összeolvasni a cikluscímeket és a cikluscímadó költeményeket – *Háry János búcsúpohara, Vadszőlő, Gecsemáné, Tél Alsósztrégován, Yorick visszatér és Philoktétész* – : valami titkos jelentés rejlik mögöttük, szinte a szemünk előtt tágul a tér és az idő. S akkor még nem is vizsgáltuk meg az 1:2, 1:2, 1:5; 1:2, 1:2, 1:5 aránypárokat! Pedig a misztikával, kabbalával, transzcendenciával hangsúlyozottan foglalkozó Baka miatt ez egyáltalán nem elhanyagolható kérdés.

Külön figyelmet érdemel, hogy a kötet címadó verse viszont a fentiekkel ellentétesen, kötetzáró műként jelenik meg! Bizonyára az sem véletlen, hogy a hatodik, a *Philoktétész* című ciklus utolsó alkotásaként. Valószínűnek tartom, hogy az olvasóban kialakuló kristályos tisztaságú kötetszerkezet képzetét a választott formák is nagyban befolyásolják. A nyomdai tükör is alátámasztja ezt. A petrarcai szonettek majdnem egyharmadát adják a kötetnek, de nem egységes tömbben: a második ciklusban kettő (egy címhez kapcsolva), a negyedikben is kettő (de mindkettő három-három tulajdonképpen) és a hatodikban egy (ez éppen a címadó). A kedvelt 4x4-es „magyar szonett”-jeiből csak két ciklus tartalmaz néhányat: a második egyet (éppen a cikluscímadó) és a harmadik kettőt (egymás után). Feltűnően sok van az 5x4-esekből – ez eddig ilyen nagy arányban sosem fordult elő: az elsőben egy, a harmadikban kettő, a negyedikben egy (s ezeket a „rész-verseket” összefogja a Carmen-téma) és a hatodikban újra kettő (s ráadásul a középső kettős). A 18 versből 14-nek a szigorú zárt formája még az avatatlant is a kompozíció erejére figyelmezteti. Ezt a hatást „semlegesíti” némiképpen az írásjelek elmaradása számos versben, vagy a sor-, versszak- és versáthajlások gyakori előfordulása.

A fentiek a tüzetesebb vizsgálódás előtt is bizonyítják, hogy Baka István a nagy „poeta doctus” elődökhöz felnőve az egyik legavatottabb ismerője a költői formáknak. Látványosan egyszerű kötetkompozícióját át- és átszövik formaötlelei, stilisztikai, verstani bravúrral. Átszövik – de mesteri visszafogottsággal: még amikor „rájátszik” is valamilyen, a megítélést egyszerűsítő megoldásra, akkor is, mint a régi intarziás bútorokon vagy rokokós, biedermeieres varázsképeken egyszerre egy új, nem sejtett jelentés tűnik elő. A kompozíció monolitá, „menhír”-re csiszolja, sajtolja az azt alkotó költeményeket – nehéz lenne közülük egyet-egyet kiragadni.

A ciklusokról

Ha az egész kompozícióra tekintünk, akkor számba kell venni a kisebb egységeket is. Baka verseinek, ciklusainak és köteteinek olvasásakor nehéz nem gondolni az Ady Andre-i példára. (Ez egyébként egyáltalán nem olyan ritka a mai magyar irodalomban: a Szegedről induló Géczi János például így tervezte meg kezdetben az életművét.) A ciklusokon belül az egyes versek is alkothatnak elkülöníthető csoportokat. Ezek a kisebb egységek olyan versek, amelyeket egy cím alá rendelt a költő, vagy sorzámmal, vagy önálló címmel – a II. ciklus harmadik verse ilyen (2 mű), a IV. ciklus mindhárom költeménye (3-3 alkotás), valamint a VI. ciklus második (3) és negyedik (2) opusza. Így az eredetileg tizennyolc alkotás harmincnégyre bővül (ez Fibonacci-szám).

Ezzel csak jelezzük a lehetséges továbbgondolás irányát. A ciklusokról éppen úgy nem lehet kimerítő elemzést írni, ahogy a kötetről és a versről sem. Kísérletünk értelme annyi, hogy közelítésünkkel fogódzót adhatunk azoknak, akik csak most kezdik bejárni, megismerni, föltérképezni a Baka István-i teremtett világot.

Háry János búcsúpohara

Garay János 1843-ban írt elbeszélő költeményéből emelte ki a költő az újabb alterego-figurát, kinek kilétéről az eredeti árulkodik: „És itt magát értette az obsitos baka, / Ámbár lovon sosem volt éltében jómaga: / De annyit emlegette és annyiszor lovát, / Hogy végre is huszárnak kellett hinni magát.” (kiemelés tőlem – Á. K.). A keretes szerkesztésű alkotásban nemcsak az obsitos vitéz jelenik meg az archaizáló latinizmusokkal, hanem a távlatokkal ironikusan játszó költő is: százötven év megszűnik, Garay vagy Baka, az első és harmadik személyű elbeszélő fölcserélhetősége és összemósódása – miközben Szekszárdra utal a szerző, az obsit fogalma kosztolányis távlatot nyer (lásd Ének a semmiről és „A Nixbe ejt le prüsszentő halálom” viszonya). Az elbeszélő költeményt sejdítő 10/11-es jambikus sorok laza keresztrímben kapcsolódnak egymáshoz, jobbára asszonáncok, de azokból is a gyengébb hatásúak.

A ciklus középső verse az öt liter tokaji aszúval is díjazott *Háry János bordala*. Az ajánlás – Az Alisca Borrendnek – szintén a reformkor és a boldog békeidők (a *Szekszárdi mise* Sényer Jánosának ideje) világát idézi, de áthomálylanak a bordal világán a ma nem sötét tónusai is. Baka képei a népies, párrímes nyolcasokból robbannak elénk, közülük kiugrik az életmű negyedik láncmetaforája: *pitymallat-alkony-óborok!* (3. vsz.) – az első a *Helsingörben* olvasható: „hal-ember-vérszaga”, a második a *Döblingben*: „Döbling-Magyarország-Pokol”, a harmadik a *Tél Alsósztrégován* 2. szonettjében; „róka-sansculotte-fogakkal”.

A harmadik vers – *Háry János csőszdala* – szintén keretes szerkezetű költemény; a csősz-figurában nemcsak a Háry János-i vitézség veszti fényét, de besuhan az Ady Endre-i meg nem értett, érdemtelen sorsra jutott zseni tragikum is. A létösszegző allegória lezárja a ciklust, véglegessé formálva azt a figurát, amelynek értelmezésére Fried István vállalkozott Baka István hetvenkedő katonája (A tragikus Háry János) című tanulmányában (Jelenkor, 1995/6.).

Vadszőlő

Aki a Baka válogatta és fordította 1988-as kis kötetet ismeri, annak ismerősek ezek a versek is. Nemcsak a Pehotnij-kötet forrásvidékének megismerését jelenthetik, hanem azt a bensőséges viszonyt is bemutatják, amely a költőt Arszenij Tarkovszkij-hoz fűzi. Az ajánlások és a lábjegyzetek („Ezek a versei csak fordításban léteznek.”) által kifeszített háló versei – *Vadszőlő, Változatok egy orosz témára, Orosz szonettek 1., 2.* – összeszövődnek más Baka-művekkel (s nemcsak pehotnijokkal), hogy azt a regionális kulturális érintkezést hitelesítsék, amely ugyan a hatalmi-politikai-történelmi sorsközösség függvénye; ugyanakkor ezek a művek *lentről* nézeten/érezkeltenve egyetemes emberi lételeményt fogalmaznak meg. A szenvedés-versekből orosz-kelet-európai módra csillog át az emberiség tolsztoji reménye.

A kísérletező versek csemegék a poétikát és a verstant értő közönségnek; játékos kihívást is hordoznak: hogyan szólalhatnak meg ezek a művek az általunk ismert(?) orosz nyelven. Baka István – aki Puszkintól a legújabb kortársakig fordítja (nívódíjakkal) az orosz irodalmat – a nyugatosok mércéjének is megfelelően tágítja világgépünket, bővíti önismeretünket.

Gecsemáné

A századforduló szecessziós témavilága szűrődik be a ciklus hangulatába. A franciás, könnyed megoldások (századvég, ezredvég) értékét a létösszegző versek szorongásos ironikussága, gunyoros depressziója adja. A *Gecsemáné* Olajfák hegyi, nagycsütörtöki számadását a paraszti-népi hiedelemvilág szóhasználata oldja. (Megjegyzem, a kézirat 22 sora rejthet utalást a tördelésre: 10 - 4 - 8 soros egységek különülnének el egy-egy tollvonással.) A *Szekér* című versben fölsejlik az ismert Pilinszky-kép (Harbach 1944), de az egyetemes halál-fenyegetés a bakai lírai évre szűkül. A *Zsoltár* a Balassitól Adyig, Babitsig ívelő jóbos, ábrahámos feleselés verse, már-már voltaire-iánus ateista színezéssel. A *Siralombáz* pedig a Babits által is fölhasznált Munkácsy-élmény újragondolása, de más távlatokban, dimenziókban – ismét a lírai én világára szűkítve (s itt érzünk legtöbb kapcsolódást a Hány-ciklushoz). A *Klepszidra* rokokós, biedermeieres képe, miközben az infúziós tartozékokkal mosatik egybe, Kosztolányira emlékeztető módon a Molnár Ferenc-i gyermekkor-élményt (nemzedékek kötelező olvasmánya) idézi föl egy Mint aki a sínek közé esett – pillanatban. A *Csak a szavak* című alkotásában az első és a harmadik versszak kezdő sorának nyitóképe – Isten versként ír a térbe(?) – önevakáció is egyben: az *Égtájak célkeresztjén* című kötet záróversét hívja elő (*Tájkép fohással*).

Tél Alsósztrégován

A ciklus három epikus indíttatású kompozíciót fog össze: Madách falusi vállalt magányát, melyben sűrűsödik a feleségével történő végső szakítás kérlelhetetlensége, a Mérimée-Bizet-(Saura) Carmenjéből Don José önvallomását, és mintegy az utóbbihoz kapcsolva egy önéletrajzi szonett-trilógiát.

Az 1993-as Madách-pályázaton első díjat kapott *Tél Alsósztrégován* című hármasszonett kapcsolható korábbi műveihez: *Aeneas és Dido*, *Fredman szonettjeiből* és a *Trisztán sebe*. Baka utat talál az eddigi verses- és fordításkötetekhez, teremtett figuráihoz, elbeszéléseihez (*Vasárnap délután*), hangjátékaihoz (*Isten a városban avagy a csodaszarvas pusztulása*), sőt tárcahőseihez, akár Darvasi-alakokhoz is. Ahogy a Tragédia átsejlik a kúriai hangulaton, úgy jelenik meg egyre több Baka-utalás, hogy a kétféle teremtett világ összeérésével az ábrázolt két világ is összemosódjon, hiszen sorskérdései is egyek.

A *Carmen* három carmenszerűségét (lat. dal) még úgy is kiemeli a forma, hogy az elsőben 9/8-asok váltakoznak, a második csupa 8-as, a harmadikban pedig 8/9-esek támasztják alá a mindenütt azonos keresztrímeket. A népdalforma Nagy László Lorca-fordításait is idézi, ám José alakja (gyalogcsendőr, finánc) szintén Baka alakmásának tekinthető – ezt az azonosító feltételezést életrajzi adatok is megerősíthetik. Szemünk láttára lesz Joséból Baka; a lírai én ilyen expresszív szenvedélyessége talán még a zenében sem érzékelhető. (S nem ilyen szenvedélyes a libretto gyenge magyarításának, Márton László *Carmen*jének főszereplője sem.) A költő úgy tud szólni a halálra, életre szóló szerelemről, ahogy a magyar irodalomban eddig kevesen – s mint előadó is marandó élményt nyújtott a rádióban.

A harmadik ismét szonett-trilógia: a feleségének ajánlott *Pügmalión* a *Magdolnázapor* szerelmes verseit idézi, de az ív hasonlóan töredezett, mint a ránk maradt klaszikus ókori görög épületek. Húszegynéhány év – és az egymásra utaltság döbbenete visszhangzik a műben, amely rezignáció helyett dithüramboszba vált át: „...Fogadd lángját tüzemnek! / Hidd el, szívem kevéssel is beéri: / S nincs vágya más – csak égni,

égni, égni.” A vers lendülete egységesebb, mert a három szonettet nyelvtanilag egy szöveggé formálja a nagy áthajlásokkal – ez a megoldás is jellemző az utóbbi években Baka Istvánra.

Yorick visszatér

Hosszú versek alkotják az ötödik ciklust, amelyeknek értelmezését nehezíti az írásjelek hiánya is. A művek egyértelműen az evokációra épülnek, az önevokáció mellett József Attila, Rimbaud és Villon a legtöbbször megidézett alkotó. A *Yorick visszatér* nehézkes formáját a 10 soros versszakok belső finom eltérése adja: megváltozik a rímkombináció, elmozdulnak a szótagszámok, s a 10/11-es jambusokba belevegyül a magyaros verselés is. Másrészt a fáradt Yorick olyan hibákat is elkövet, mint a második versszak 4-5. sora közötti durva áthajlás, mégis kor- és személyiségfestő ez is. A lírai én azonosíthatóságát szolgálja az utalás: „...De én Uram *bakád* én hol vagyok...” (kiemelés tőlem – Á. K.).

A *Yorick panaszdala* a *Yorick arsch poetikája* párverse lehet, főleg trágár travesztiaja miatt, de különbözik attól, mert ebben a panaszban minden szót a szenvedés formált blaszfémikussá. Az alantasságnak a testhez kötöttség mellett azért is van létjogosultsága, mert a lírai énnek a maga hitetlenségében és hittetlenségében Hamlet és a régi, jó Dánia vesztével semmi nem maradt, csak az alattvaló dühe.

Búcsú barátaimtól – a ciklus utolsó verse végül is nem került a kötet végére. Baka 1995 januárjában illesztette be utolsó előttinek a legkésőbb elkészült műveket – csak egyetérthetünk a költővel, hogy nem bontotta meg a kompozíciót. Az utolsó vers tehát nem utolsó. A vers helye a gyűjteményben nem engedi meg, hogy jelentését „túlbecsüljük”, a befejező búcsú inkább az alteregókat illeti, mint a barátokat és a befogadókat.

Philoktétész

Azt hiszem, hogy az összehasonlító irodalomtudomány művelői kedvükre olvashatják a ciklus verseit. Evokációk és önidézés a világ és magyar irodalom szövegei mellett a Baka-szövegeket is „játékba hozzák”: már-már József Attila-i minden mindegyütt összefügg értelemben.

A *Philoktétészből* a zenei szerkezetet emelném ki: 1. A (1. sor), 2. B (1. sor), 3. A' (1. sor), 4. B' (1. sor), amely tökéletesebben érzékelteti *A tükör széttört* (1980) négyes zenei variációit. Figyeljünk az egységek sorszáma és szótagszáma! Az *Orosz triptichon* című költeményben nemcsak Jeszenyinre emlékezik, hanem a századelő orosz művészeire is. A *Gumiljov a Csekában*, a *Jeszenyin az Angletterre-ben* és a *Cvetajeva Jelabugában* című imitációs szerepjátékok a halál előtti pillanatot kívánják megragadni: a lírai én egyes szám első személye és „nevetlensége” a szerző kétségeiről és kérdéseiről árulkodik.

Az *Én itt vagyok* újabb nekifutás az ember-Isten viszony értelmezésére, párosrímű önálló egységével külön fölhíva a figyelmet a zárásra: „Megszabadultam tőled mégis árvád / Vagyok Uram ki várva várva vár rád.” A *Strófák 1.*, 2. és a *Van Gogh börtönudvarán* című versek összekapcsolódnak – nem a téma, hanem a versszituáció miatt: akár a rab, így érezheti magát a lírai én, hiszen a séta egyszerre nyitja meg a szabadságot jelképező-ígérő eget, s szembesíti a falakkal, a test korlátaival, az ehhez kapcsolódó szenvedéssel.

November angyalához

A címadó verset vizsgálhatjuk önmagában, összevethetjük a ciklus többi versével, tekintettel lehetünk arra, hogy a költő mindkét kötettervében ezt tekintette legfontosabbnak – nem biztos, hogy közelebb jutunk a költői üzenethez: „Csak egyet egyet nem mondhattatok ki / A legnagyobbat a Titoktalant” (*Búcsú barátaimtól*).

A petrarcai szonettformát jóformán csak szerkezetében őrzi, hiszen a tizes jambusok igencsak jambikusak, a rímek hangsúlyozottan keresetlenek, sőt, a szokatlan szóösszetételek is próbára teszik a felolvasót. Ám az oktett és a szextett szabályos zárása és kapcsolódása mesterre valló, Petrarcat idéző; csak az arany babérlomb kék lege helyett krizantém-ölű „őszöm angyala” vár. S a várakozás sejtelmessége teszi még elégikusabbá az ősz-toposz lehetőségeit kibontakoztató versvilágot.

Várakozás és ősz-érzet: nemcsak a vers, a ciklus, hanem a kötet egészét meghatározó életérzés ez. Ennek is az állandó kettőssége szólal meg a könyv opuszaiban: ki várakozik / kire várakozik, és honnan értelmezi az ősz – tavasz és nyár felől vagy a tél felől: az alkotó döntött – s bár ebben a harcban elfáradt, sebeket szerzett –, de alkotni, élni akar. (*Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995.*)

(Köszönöm a szegedi Deák Alapítvány segítségét.)

